

HRVOJE VOLNER

Učiteljski fakultet u Osijeku

Pregledni članak

UDK: 674(497.5-3 Slavonija)“1884/1818”

Drvena industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine

Rad prati razvoj trgovačke tvrtke S. H. Gutmann i sličnih poduhvata u eksploataciji drvne mase. Prati razvoj drvne industrije u Slavoniji, posebice nakon pokretanja proizvodnje u Belišću pa sve do kraja Prvog svjetskog rata.

Ključne riječi: industrijalizacija, promet, drvna industrija, Belišće, Gutmann, željeznica

Iskorištavanje šuma valpovačkog kraja do osnutka Belišća

Najveće bogatstvo Hrvatske i Slavonije predstavljale su šume. Početkom XVIII. stoljeća pokrivala su više od 70% cjelokupne površine, a vrlo brzo uočena je velika tržišna vrijednost hrasta lužnjaka. Pojedini primjerci tih stabala imali su orijaške dimenzije. Primjerak koji je poslan na Milenijsku izložbu u Pariz 1878. godine, a ondašnja željeznica ga nije mogla transportirati, bio je promjera 260 cm i zapremine 63 m³. Stara slavonska hrastovina, o kojoj se ovdje govori, odlikovala se godovima podjednake širine, užim od dva milimetra, elastičnošću, zlatnožutom bojom te velikim udjelom tehnički iskoristivog drveta. Iz tih razloga ovaj je vrsti hrasta lužnjaka dana tehnička karakteristika „slavonski“¹.

Kvaliteti ovoga drveta uvelike su doprinijele prirodne okolnosti karakteristične za područje Slavonije, odnosno slavonske Podravine. Aluvijalna ravnicu rijeke Drave na kojoj je smješteno Belišće izdužena je od sjeverozapada prema jugoistoku u smjeru otjecanja rijeke i mnogo je šira na lijevoj baranjskoj strani. Zbog pretežito ravničarskog kraja, rijeke otječu sporo i prave zavoje. Tlo Podravine i Baranje, djelovanjem podzemnih voda i poplavama rijeka Drave, Karašice i Vučice, predstavlja odličnu bazu za razvitak šumske vegetacije. Šume u slavonskoj Podravini isključivo su bile

1 Dušan Klepac, Stare šume hrasta lužnjaka i njihov doprinos razvoju Hrvatske, u *Hrast lužnjak u Hrvatskoj*, HAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, (ur. Dušan Klepac) Vinkovci – Zagreb 1996, 20-21.

sastavljene od listača, među kojima je najvažnije mjesto zauzima hrast lužnjak, a uz grupne sastojine hrasta na višim tlama tu raste i bukva, grab, jasen, brijest, lipa, klen, javor i cer, dok u ritskim šumama raste osim hrasta lužnjaka, crna i bijela topola, trepetljika, te crna i bijela joha.²

Komorsko dobro Valpovo 1721. godine kralj Karlo VI. dao je barunu Petru Hilleprandu von Prandau. Vlastelinstvo je obuhvaćalo površinu od 900 km² i bilo je najveće feudalno imanje u Slavoniji. Na tom će području već 1736. biti 1.415 naseljenih kuća, s približno 7.000 stanovnika. Pod valpovačkim vlastelinstvom u XVIII. i XIX. stoljeću misli se na područje donje Podravine u široj okolici trgovišta Valpova, između rijeke Drave, Gata, Marjanaca, Harkanovaca i Petrijevac.³

Tadašnje vlastelinstvo svoje prihode ostvaruje uglavnom od zemljarine s kmet-skih selišta, desetine plodina, proizvodnje i prodaje žitarica, uzgoja i prodaje stoke, točenja piva, rakije i vina i davanja krčmi u zakup. Ipak, već od sredine XVIII. stoljeća započinje se sa sječom jasena, brijesta i bukve zbog dobivanja pepeljike (potaše) koja se koristila za proizvodnju stakla i baruta te za štavljenje kože i proizvodnju sapuna. Manufakturna proizvodnja na ovim prostorima pokazatelj je orijentacije vlastelinstva ka intenziviranju iskorištavanja drvnog bogatstva kojim je ovaj kraj obilovao.⁴

U razdoblju do ukidanja feudalnih odnosa vlastelinstvo posluje kao zatvorena privredna cjelina. Veleposjed će skrbiti o uvjetima života na svom području, u istu svrhu, sva tehnički kompliciranija proizvodnja odvijat će se u cilju ostvarivanja želja gospodarstva. Veleposjednik će na svom području naseljavati potrebnu radnu snagu, pa tako u ovaj kraj dolaze obrtnički majstori, organizatori poslova, knjigovođe. U ovom razdoblju radovi u šumama bili su organizirani oko nekoliko zahvata. Drvo se sjeklo u svrhu prodaje drvene građe koja je plasirana širokom krugu kupaca, dio građe prodavan je proizvođaču bačava Johanu Klopfingeru u Budimpešti, a dio je išao na prodaju ogrjevnog drveta za koje su vlastelini imali uređeno tržište te su svoju robu prodavali ponajviše trgovcu Franzu Kaczthaleru u Osijek, koristeći za prijevoz rijeku Dravu.⁵

Nakon 1848. godine dogodile su se značajne promjene u načinu privređivanja na ovom feudalnom veleposjedu. Pritisnuti ukidanjem feudalnih odnosa, valpovački veleposjednici izgubili su obradive površine te su im u vlasništvu ostale isključivo

- 2 Dušan Klepac, Ivo Dekanić, Đuro Rauš, Šumsko bogatstvo Slavonije i gravitacijskog područja „Belišća“ u vrijeme postanka „Kombinata Belišće“ i danas, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), Osijek 1980, 39- 41; Zdenko Samaržija, Regulacije Karašice i njenih pritoka – povijesni pregled, *Glas Slavonije*, Osijek, travanj 2000.
- 3 Mirko Mirković, *Slavonija – Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002, 198-199; vidi Ivo Mažuran, *Valpovo. Sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo 2004.
- 4 Z. Samaržija, Regulacije Karašice i njenih pritoka – povijesni pregled, n. dj.
- 5 Hrvatski državni arhiv u Osijeku (u nastavku HDAO) 476, kut. 329, 330, Protokoli o iskorištavanju drveta, 1806-1826; HDAO kut. 330, Protokoli o iskorištavanju drveta, 1806-1826; I. Mažuran, n. dj, 87.

šume. Ukidanjem feudalnih odnosa valpovačko vlastelinstvo je smanjilo opseg za preko 50%, tako da će opstanak veleposjeda ovisiti o povećanju površina pod oranicama. U tu svrhu se započelo sa opsežnim krčenjem šuma, šikara i melioracijom, u što se između 1865. i 1869. uložilo više od 116.000 forinti. Kako je navedena kriza pogadala sva feudalna imanja na području slavonske Podravine jednako, veliki kompleksi podravske šume u vlasništvu vlastele Maylatha, Normana, Pejačevića, Jankovića, Draškovića i Prandaua postaju magnet za tadašnje poslovne ljude. Oranicama osiromašeni veleposjed ušli su u eru industrijalizacije, koja se u prvom redu očitovala u bezumnom i neplanskom iskorištavanju šumskih bogatstava. Prva pilana podignuta je već 1858. u Orahovici i imala je kapacitet 8.000 m³ proreza. Mogućnost dobre zarade motivirala je industrijalce da, osim eksploatacije, započnu i s kupovanjem vlastitih šumskih posjeda.⁶

U drugoj polovici XIX. stoljeća slavonski vlastelini, Prandau i Pejačevići, počinju prodavati trupce na panju. Hrastove dužice za proizvodnju bačava su se u najvećoj mjeri izvažale u Njemačku rijekama Dravom i Dunavom, a povećanju trgovine drvom pogodovala je i izgradnja pruge Sisak–Trst 1862. godine. U ovom razdoblju slavonske šume se počinju intenzivno iskorištavati.⁷

U svrhu prezentiranja valpovačkog vlastelinstva na Zemaljskoj izložbi u Budimpešti 1886. barun Gustav von Prandau, koji je bio vlasnik i donjomiholjačkog posjeda, dao je izdati iscrpan pregled stanja vlastelinstva nakon izgradnje novih majura. Taj spis vrijedan je dokument koji indirektno svjedoči o financijskoj krizi na veleposjedu obitelji Prandau, kada je barun odlučio reklamirati „obiteljsku srebrninu“.⁸

Na temelju podataka iz 1884. šume na valpovačkom i donjomiholjačkom vlastelinstvu dijele se na šume na višim tlama i na ritske šume. Šume na višim tlama na veleposjedu Valpovo obuhvaćale su 23,046.673 katastarska jutra, dok je na veleposjedu Donji Miholjac taj broj bio nešto veći i iznosio je 24,639.660 k. j. ritske šume na veleposjedu Valpovo iznosile su oko 1,635.293 k. jutara. Ukupno 49,321.576 k. j. šuma.⁹

Na nižem tlu starost drveća je ograničena velikom vlagom u tlu što pogotovo vrijedi za hrast lužnjak na koji osim vlage posebno utječe crvena trulež i sušenje vršike. Sklop starijih sastojina bio je većinom osrednji i samo u izuzetnim slučajevima potpun, što se osim visokom starošću stabala objašnjava i time da su u toku dugog vremena elementarne prilike prouzročile nastanak plješina (čistina) – jer je dobivanje potaše bilo gotovo jedini razlog intenzivnog iskorištavanja drva pa su zbog

6 Roko Benić, Iskorištavanje šuma na području slavonske Podravine, *Zbornik Kombinata Belište* (ur. Josip Roglič), n. dj., 128-132.

7 R. Benić, n. dj., 128.

8 „Die Exellenz Gustav Hilleprand Freiherr von Prandau'schen Domänen“, Beč 1885. pretpostavlja se da je glavni redaktor spisa bio Adolf Danhelowsky, šumski stručnjak na vlastelinstvu i autor nekoliko rasprava iz područja šumarstva i iskorištavanja šumskog bogatstva Slavonije; vidi i I. Mažuran, n. dj., 101-103.

9 D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, n. dj., 37.

toga rušeni samo brijestovi i jasenovi. Stare hrastove sastojine tih veleposjeda procjenjivale su se prosječno na 160 godina, a granične starosti od 120 do 300 godina. Ritske šume bile su u prosjeku starije od tridesetak godina. Početkom šezdesetih godina XIX. stoljeća na oba veleposjeda iskrčeno je i pretvoreno u oranice oko 4.000 katastarskih jutara šuma. Opsežne radnje na krčenju šuma obavljale su se strojnim pogonom. Prvu parnu pilanu na tom području podigao je 1869. Matijas Bauer iz Varaždina. Pilana je imala tri gatera, dvije kružne i jednu tračnu pilu, pogonsku snagu je davao lokomobil. Za odvoz trupaca i odvoz gotovog materijala na Dravu služila je uglavnom konjska radna snaga.¹⁰

Tablica 1. Stanje šuma na valpovačkom i donjomiholjačkom posjedu 1884. izraženo u katastarskim jutrima

Dobni razredi	Valpovo		Miholjac
	Šume na višim tlama	Ritske šume	Šume na višim tlama
1-20 godišnje	1712,035	856,969	11640,05
21-40	1763,528	180,717	2081,365
41-60	201,316	409,769	789,911
61-80	895,350	185,688	952,087
81-100	709,232		114,174
101-120			1199,926
120-	10121,440		
Višegodišnje	7643,769		7862,115
Ukupno	23046,670	1633,143	24679,82
Ukupno	24739,660 k. j. 49321,576 k. j.		

Vrelo: Dušan Klepac, Ivo Dekanić, Đuro Rauš, Šumsko bogatstvo Slavonije i gravitacijskog područja "Belišća", *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), Osijek, 1980.

Gutmanni kao industrijalci javljaju se na području Slavonije 1884. godine, kada s vlastelinom Prandau sklapaju ugovor sa ciljem desetogodišnjeg iskorištavanja šumskih sastojina. Ugovor u ime obitelji Gutmann potpisuje trgovačka kuća Edmund & Izidor Gutmann iz Beča, te trgovačka kuća Salomon Heinrich Gutmann iz Velike Kaniže. Ovime je na području Valpovštine započela era intenzivnog iskorištavanja drvne mase. Način eksploatacije šumskih dobara pretrpjet će promjene koje će za posljedicu imati isključivanje sitnih, domaćih poduzeća, i za sobom povlačiti krupne investicije stranog kapitala.¹¹

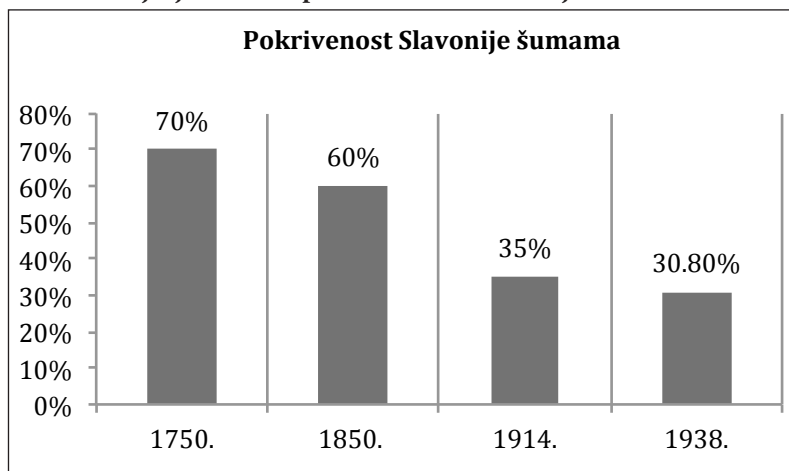
Eksploatacija koja je uslijedila između 1850. i 1914. pokazuje smanjenje šumskog fonda. Teritorij Slavonije je 1850. bio 60% pokriven šumama, šezdeset i četiri

¹⁰ Isto, 39- 41.

¹¹ Isto, 36-44. Prema podacima iz 1750. godine, dakle prije epohe masovne eksploatacije drvnog bogatstva, 70% (procjena) Slavonije je bilo pokriveno šumama. Među ovim šumama posebno su se isticali hrastici stari između 150 i 350 godina. Kamilo Firingner, Rijeka Drava kao činilac gospodarskog razvitka Slavonije, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), n. dj., 151.

godine kasnije taj je odnos smanjen na 35% pokrivenosti, a na 30,8% po statistici iz 1938. godine. Od 1750. do 1914. šume su površinski smanjene za 50%, a po drvnoj masi i vrijednosti smanjene su i više. Šume su sječene neplanski. Slavonski hrast (*Quercus slavonica*) gotovo je istrijebljen, a novi veleposjednici pokušali su popraviti nastalu situaciju pošumljavanjem šuma žirom hrasta lužnjaka koji se uvezio na vagonu iz Češke i Slovačke, no kvaliteta tog drveta bila je slabija od starih slavonskih hrastova.¹²

Grafikon 2. Smanjenje šumskih prostranstava u Slavoniji od 1750. do 1938. godine

Vrelo: D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, Šumsko bogatstvo Slavonije i gravitacijskog područja «Belišća» u vrijeme postanka, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglič), Osijek, 1980., 39-44.

Stara prirodna ravnoteža je narušena, a iskrčene šume nikada nisu obnovljene. Narušavanje eko sustava izrazilo se učestalim razornim poplavama rijeka Karašice i Vučice te njihovih pritoka, što je pri povlačenju vode rezultiralo stvaranjem bara uz iskrčene površine. Ta je pojava dugoročno pogoršala bonitet tla. Rješenje je bilo u izgradnji sustava navodnjavanja, što je predložio Franjo Kreutzer. Zahvaljujući isključivo podršci općina koje su ugrožavale vode Karašice i Vučice, načinio je analizu kišnih i sušnih dana. Napravio je prijedloge predradnji i predvidio gospodarske učinke melioracijskih zahvata. Stjepan Bella 1904. dolazi na Kreutzerovo mjesto ravnatelja Zadruge za regulaciju toka Karašice i Vučice. Predlagao je da se postojeća mreža kanala poveća za dvije trećine, a da se uz to prodube kanali i korita rijeka. Njegov drugi prijedlog pretpostavljao je stvaranje akumulacija „jer ove dvije rijeke svakih 15 do 20 godina nižim predjelima nanosi ozbiljnu štetu“. Projektu su nedostajala sredstva.¹³

¹² D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, n. dj., 36- 38; Z. Samaržija, n. dj.

¹³ Z. Samaržija, n. dj.

Drvena industrija Slavonije u vrijeme „slavonske politike“ bana Dragutina Khuena Héderváryja

U vrijeme intenzivne eksploatacije šumskih dobara Slavonije, od druge polovice XIX. stoljeća, pokrivenost šumama procjenjivala se na 60% slavonskog prostora. Nakon financijskog sloma 1873. privredno razvijeniji krajevi Monarhije lako uspijevaju obnoviti privredne tokove. Ulaganja u proizvodnju u Mađarskoj najbolje se može ilustrirati ovim podacima: 1863. instalirano je svega 579 KS parnih strojeva u mađarskoj drvenoj industriji, a 1884. godine 4.779. KS. Potiče se sve veća gradnja željeznica, pa je sve poduhvate u toj gradnji trebalo opskrbljivati drvenim pragovima. U vrijeme osnutka Belišća Edmund Gutmann bio je svjestan da će se zbog konjunktura uvelike povećati cijena jednog jutra visokih šuma, kao i cijena drva pogodnog za tehničku obradu. Kroničari za slavonsku hrastovinu navode kako joj zbog njenih svojstava nema premca u svijetu, da je na tržištu srednje i zapadne Europe vrlo tražena. To potvrđuju i cijene koje su kod *Krajiške investicione zaklade* u 1881. godini za kubni metar dubeće tehničke oblovinne iznosile 14,20 zlatnih kruna, a 1910. dosegle su čak 68,20 zlatnih kruna. Cijene su rasle po godišnjoj stopi od preko 5%, što je značajno premašivalo opći porast cijena u tom razdoblju.¹⁴

Najpovoljniji izbor za ulaganje pokazale su se prastare hrastove šume u okolici Valpova gdje su, pritisnuti agrarnom krizom, vlastelinstva u slavonskoj Podravini prodavala velike komplekse šuma. Šume kupuje isključivo strani kapital. Iako su Njemačka i Francuska, posebice Alzas, raspolagali prostranim šumama s kvalitetnim hrastom lužnjakom, ipak su francuski i njemački trgovci bili redoviti posjetitelji slavonskih šuma. O tome Josip Kozarac piše u *Teni*: „...O Svim Svetima počeli dolaziti šumski trgovci, da izrade preko zime one lijepe hrastove, diku i ures Slavonije, koje su na dražbi kupili. Među trgovcima koji šumom trguju bilo Bečana, Bavaraca, Engleza i Francuza. Zastupnik jedne Pariške tvrtke bio je Leon Jungman, rođeni Alzašanin...“. Domaći su trgovci u ovo doba financijski preslabi da bi mogli konkurirati trgovačkim društvima kakvo je bilo npr. *Société d'importation de chênes* u Barcsu, a tehnologija obrade drva u ono doba bila je već na zavidnom stupnju razvoja u Monarhiji, o čemu svjedoči djelovanje visokih šumarskih škola u Pragu, Beču,

14 Edit Kerencsenyi, Uloga tvrtke H. S. Gutmann u razvitku kapitalizma u Mađarskoj, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), n. dj., 196; U periodu 1884-1891. godine cijene drva na panju su rasle po 0,84 kruna za m³, a 1892-1894. za 4,25 kruna. Poslije toga cijene rastu normalno osim u periodu od 1901-1902. kada padaju. Paralelno s time padale su cijene dugi i rezanog građi zbog konkurencije iz SAD-a i Japana...Vidi: Dušan Oreščanin, Prometno-trgovinske prilike u drugoj polovici XIX i početkom XX vijeka, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), n. dj., 72; D. Tonković, B. Tomičić, *Slavonski hrastici*; Hrvatske šume, javno poduzeće za gospodarenje šumama i šumskim zemljištem u Republici Hrvatskoj, p.o. Zagreb, glavni urednik Božidar Tomičić; Zagreb 1966.

Grazu, Lavovu i Budimpešti, tako da je i u tehnološkom smislu domaća prerada drvetom zaostajala.¹⁵

U ono se doba činilo logičnim Slavoniju (južno Zadunavlje) prometno povezati u sistem mađarskih željeznica. Inicijativa za tako nešto dolazila je upravo iz trgovačko-obrtničke komore u Osijeku. Godine 1854. tajnik komore Josip Posner izrazio je uvelike karakterističan stav koji pokazuje praktične smetnje stvaranju jedinstvene Hrvatsko-slavonske trgovačke komore, koje se onda mogu osjećati i na problemu opće integracije hrvatskih prostora. Posner smatra da su interesi pučanstva, proizvodnje i trgovine Hrvatske i Slavonije različiti, a ni s prometne strane ove dvije kraljevine nemaju zajedničkih interesa.¹⁶

Cilj osječke Komore, kojim se željelo ojačati slavonsku obrtničko-industrijsku produkciju i trgovinu, očituje se u realizaciji plana regulacije plovidbe na rijeci Dravi, koji je trgovcima značio brži put do izvoznih luka. Za hrvatsko područje, misli Posner, ova akcija može predstavljati samo konkurenciju jer će se povećanjem prometa na rijeci Dravi smanjiti promet na Savi prema Sisku i Karlovcu. Regulaciju rijeke Drave osječka Trgovačko-obrtnička komora pokrenula je 1870. godine, a odvijala se uz ograničenu državnu pomoć. Krajnji cilj tog pohvata Komore bio je grad Barcs – krajnja točka sustava Društva južnih željeznica, preko kojega bi se uspostavila veza s prugama koje bi išle prema Trstu i Budimpešti.¹⁷

Sklopom Hrvatsko-ugarske nagodbe Mađari počinju s intenzivnijom izgradnjom željezničkih pruga na području Hrvatske. No kako je politika mađarske vlade isključivo išla za ciljem povezivanja Budimpešte s ostalim susjednim zemljama ili

15 Dušan Oreščanin, n.dj., 70-71. Poslije drinopoljskog mira 1829. jeftinije žito iz Odese prodire u Dalmaciju, Hrvatsko primorje i Istru. Tu je ozbiljno konkuriralo hrvatsko-ugarskoj trgovini. Žito iz Hrvatske imalo je ozbiljne teškoće u transportu...ograničenja nametnuta prometu žitaricama pa sve više u prvi plan dolazi trgovina drvetom. „Francusko poduzeće Société d'importation de chêne javlja se 1871. koje je poslovalo do 1910. godine i za tih 35 godina u Slavoniji posjelo preko milion hrastovih stabala... Nakon njih počeli su sječu u slavonskim hrasticima i preradu hrastovine, firme Marchetti i Lamarche iz Belgije i 1884. S. H. Gutmann iz Belišća.“ Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800.-1941.)*, Zagreb 1991, 84. „...već osamdesetih i devedesetih godina značaj obnovljene agroekonomske opada, jer glavni izvor prihoda veleposjednika potječe iz prodaje prostranih šumskih kompleksa poduzetnicima ili društvima za preradu drva.“; Josip Kozarac, Tena, u *Slavonska šuma, Tena, Mrtvi kapitali*, Zagreb 1995, 27. i d.

16 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985, 251-252. Promemorija tajnika Osječke komore Posnera: „...pisao je protiv sjedinjenja obiju komora obrazlažući to tvrdnjom da su privredne prilike u Hrvatskoj i u Slavoniji potpuno različite, da je promet među njima beznačajan i da on između Osijeka i Zagreba ne postoji“. Vidi također I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb 1972, 89: „Između Hrvatske i Slavonije vlada samo ograničeni trgovinski promet, između Zagreba i Osijeka uopće nikakav. A budući da nije projektirana nikakva željeznička pruga između ova dva grada, niti ih povezuje neki vodeni put, to jedva da će on ikada porasti do nekog značenja“

17 M. Gross, n.dj., 250; I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske*, n. dj., 89; Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Osijek 1996, 85-86, 95; vidi i D. Oreščanin, n. dj.

izvoznim središtima, tako će i izgradnja željeznica u Hrvatskoj indirektno utjecati na razvitak zemlje. S druge strane, paradigmatiskim primjerom opće mađarske prometne politike poslužit će postupak povezivanje bosanskog tržišta nakon okupacije 1878. s Budimpeštom. Pruga je išla od Slavanskog Broda preko Vrpolja, zaobilazeći Đakovo i Osijek, pa do Vinkovaca i Vukovara, a odatle do Subotice koja je bila povezana izravnom vezom s Budimpeštom. Izgradnja ovog prometnog pravca dovela je do zamiranja posredničke uloge Osijeka u trgovini s Bosnom, a na kraju je utjecala na slabljenje i iseljavanje gospodarstvenika iz Osijeka.¹⁸

Trgovačko-obrtnička komora u Osijeku nastojala je svim silama Slavoniju otvoriti industrijskom kapitalu, a u središtu njihova nastojanja bila je industrijska prerada poljoprivrednih i šumskih proizvoda. Uskoro će prvotna sprega krupnih veleposjednika u Slavoniji doći u koliziju s politikom krupnog mađarskog kapitala, što se lako može ilustrirati načinom kako se provodio izvoz slavonske proizvodnje. Trupci su se izvozili za furnir ili za rezanje, što je bila posljedica nepovoljne željezničke tarifne politike mađarske vlade pa je bilo isplativije uvoziti prerađene trupce, nego izvoziti vlastite preradevine mađarskim željeznicama.¹⁹

Razdoblje u kojem je izgradnja željezničke pruge bila u interesu slavonskih i osječkih poduzetnika poklapalo se s vladavinom bana Khuena Hédervárya. On je, oslanjajući se na veleposjedničke krugove u Slavoniji i građanstvo grada Osijeka, zauzvrat pomogao osnivanju Dioničkog društva slavonskih mjesnih željeznica koje je trebalo osigurati izgradnju željezničke pruge na pravcu Osijek-Našice-Batrina, s odvojkom Pleternica-Požega. Pruga je puštena u promet 3. prosinca 1894. Zbog te akcije slavonska je trgovina gubila svoju konkurentsku moć na raznim prometnim troškovima sve do 1918. godine.²⁰

Ulaganje u agrarno-prerađivačke grane u Hrvatskoj i Slavoniji, kao što su industrija brašna ili šećera, zbog velike konkurencije unutar Monarhije ne bi se pokazala rentabilnim jer je češki kapital dominirao u preradi šećerne repe, a mađarski kapital u mlinarskoj industriji. Jedina prednost Hrvatske i Slavonije bila je već spomenuta kvalitetna drvena građa. Ulaganje sredstava u eksploataciju slavonskih šuma i u drvo-prerađivačku industriju poslije financijskog sloma 1873. imalo je za posljedicu jačanje Slavonije kao razvijenijeg dijela hrvatsko-slavonskog prostora (uzmu li se u obzir industrijska poduzeća).²¹

18 Z. Živaković-Kerže, Urbanizacija i promet grada Osijeka, n. dj., 113.

19 E. Kerecsenyi, n. dj., 196.

20 I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske, n. dj., 197; Z. Živaković-Kerže, *S tradicionalnih na nove putove*, Osijek 1999, 10-13.

21 Usporedi I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske, n. dj., 302-348.

Tablica 3. Odnos slavonske industrije u odnosu na ostatak Hrvatske u razdoblju od 1890. do 1910.

Godina	Broj industrijskih poduzeća		Broj namještenika	
1890.	59	53,60%	6021	60,70%
1910.	126	46,50%	12571	53,20%

Vrelo: I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja "Kombinata Belišća" do 1918. godine, *Zbornik kombinata Belišće*, Osijek 1980.

Od ukupnog broja svih poduzeća u Hrvatskoj, industrija u Slavoniji je 1890. obuhvaćala 53,6% svih poduzeća i 60,7%, svih industrijskih radnika. Taj je omjer 1910. nešto paovi, tako da je 46,5% svih poduzeća i 53,2% svih industrijskih radnika bilo zaposleno u Slavoniji. Ukupna drvna produkcija na hrvatsko-slavonskom prostoru također je prednjačila u Slavoniji i činila je 67,8% svih pogona i 77,1% svih zaposlenih radnika drvne prerade. U taj broj uključen je i dio kemijske industrije koja spada u proces drvne prerade, odnosno proizvodnja tanina, koji se proizvodio jedino u Slavoniji i to u pet pogona: u Belišću i Đurđenovcu na području Virovitičke županije, te u Županji, Mitrovici i Gunji na području Srijemske županije, zapošljavajući sveukupno 666 radnika.²²

I u daljnjem razvoju velikih pilanskih poduzeća glavnu riječ imao je, kao što je već rečeno, strani kapital. Po podacima statističkog izvješća Trgovinsko-obrtničke komore u Zagrebu izdanom 1890. stoji kako je do krize 1873. šumska uprava u Vojnoj krajini provodila uredbu po kojoj se pri prodaji drveta prvenstvo trebalo dati domaćim trgovcima. No, od 1873. sve više se i na ovom području osjećala konkurencija organiziranog dioničkog kapitala, pa se otada u Vojnoj krajini drvena roba prodavala na dražbama.²³

Osječka Komora bila je naklonjenija stranim ulagačima u drvnoj industriji. Tako se u izvještaju iz 1894. kaže kako je broj stranih poduzetnika veći od domaćih, što se objašnjava time da izrada hrastove građe zahtijeva velike novčane glavnice. Osim toga, Komora podvlači kako „veliki dio stranih ulagača postaje trajno naseljen u našim krajevima, te svoje trgovačke poslove obavljaju odavde, a isto je i s porezom koji plaćaju isto kao i domaće stanovništvo“. Dolaskom Khuena Hédervárya na mjesto bana, 1883. osječka Komora sastavlja Spomenicu koja je govorila o veoma nepovoljnim gospodarskim prilikama koje su vladale u Slavoniji te o potrebama koje ova regija ima. Deset godina kasnije Komora sastavlja Spomenicu u kojoj se govorilo o privrednom napretku zabilježenom tijekom proteklih deset godina. Obje

22 Isto, 302-348 Osim rasta u drvno-prerađivačkoj grani vidjet će se rast u industriji cementa koja će se smjestiti u Srijemu (Beočin), te u porastu broja industrijskih poduzeća u Osijeku; I. Karaman, Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u Sjevernoj Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata, u *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 1, Zagreb 1974, 52.

23 I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „Kombinata Belišće“ do 1918. godine, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglič), Osijek 1980, 85.

spomenice predane banu svjedoče o privrednom razvoju županije tijekom Khuenove vladavine.²⁴

Cjelokupan izvoz iz Slavonije u ostale dijelove Monarhije i u inozemstvo 1892. dosegao je, prema izvještaju osječke Komore, 29 milijuna forinti. U obrtničko-industrijskoj produkciji Slavonije udio izvoza drvenih proizvoda dosegao je 61,9% vrijednosti cjelokupne izvezene robe. Radilo se o proizvodima kao što su bačvarske dužice, piljena drvena građa i u manjem broju proizvodi taninske industrije. Sva poduzeća osnovana u ovom razdoblju karakterizira pilanski tip obrade sirovina, a po broju pogona tijekom 1880. i 1890. najviše ih je bilo u Srijemu, gdje se nalazilo preko 50% tadašnjih slavonskih šumskih poduzeća. U odnosu na broj poduzeća primarnog iskorištavanja drvnog blaga, slavonska Podravina, po broju pilana i zaposlenim radnicima u šumskoj eksploataciji, prednjači na čitavom slavonskom prostoru. Tako 1890. ondje nalazimo 85,7% svih slavonskih pilanskih poduzeća. Broj pilanskih pogona se 1900. promijenio, pa na području slavonskih županija broj pilanskih pogona raste s ukupnog broja 7 (1890. godine), na 18 od kojih su svega tri pilane bile na prostoru Virovitičke županije.²⁵

Tablica 4. Odnos pilanskih pogona u virovitičkoj županiji u odnosu na ostale slavonske županije

Godina	Virovitička županija		Ostale slavonske županije	
1890.	85,70%	6	14,30%	1
1900.	16,67%	3	83,33%	15

Vrelo: I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja "Kombinata Belišća" do 1918. godine, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), Osijek 1980

No ako se usporedi za istu godinu broj zaposlenih u pilanama, vidi se da na području Virovitičke županije pilane zapošljavaju 982 radnika, dakle 44,59%, dok je u ostale dvije županije taj broj zajedno nešto veći i iznosi 1220 radnika.

Tablica 5. Odnos zaposlenih pilanskih radnika u slavonskim županijama 1890. i 1900.

Godina	Broj pilanskih radnika u Virovitičkoj županiji		Broj pilanskih radnika u ostalim slavonskim županijama	
1890.	1204	95,40%	58	4,60%
1900.	982	44,59%	1220	55,41%

Vrelo: I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja "Kombinata Belišće" do 1918. godine, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), Osijek 1980.

24 I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „Kombinata Belišće“, n. dj., 86; I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske, n. dj., 215.

25 I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „Kombinata Belišće“, n. dj., 87- 89.

Radilo se o poduzećima t.t. S. H. Gutmann iz Belišća, „Neuschlossove tvornice tanina i paropilane, d.d.“ Našice, te pilana „Société d'importation de chênes, Paris-Pantin“, Normanci.²⁶

Kao što je već rečeno, 1890. na području Slavonije drvna industrija je činila oko dvije trećine ukupne industrijske proizvodnje. Na hrvatsko-slavonskom području iste godine bilo je samo jedno poduzeće s više od 500 radnika, dakle u kategoriji veleindustrije, dok je u 1906. na ovim prostorima bilo pet poduzeća u kategoriji od 500 do 1000 zaposlenih osoba te dva poduzeća s više od 1000 namještenika. To svjedoči da je tijekom vremena došlo do veće koncentracije kapitala. Konkurencija američkog i donekle ruskog drvnog proizvoda pogodit će izravno drvna poduzeća, što će utjecati na njihovo restrukturiranje. Tako će u odnosu na 1890., podaci iz 1910. govoriti o porastu broja pilana i tvornica za preradu drveta u odnosu na broj poduhvata poduzeća isključivo u šumskoj eksploataciji. Neposredno pred I. svjetski rat dolazi do usporavanja napretka industrije u Hrvatskoj i Slavoniji, što će prije svega biti izraženo u krizi drvne industrije kao glavnoj prerađivačkoj grani.²⁷

Po popisu koje je provelo mađarsko ministarstvo trgovine od ukupne produkcije drvne eksploatacije na području Translajtanije koja je iznosila nešto ispod 70 milijuna kruna 1898. godine, 18 milijuna kruna ili 25,7% otpadalo je na pilane u Hrvatskoj. Hrvatsko-slavonska drvna industrija radila je najvećim dijelom za izvoz, pa od gore navedenog broja 1898. godine oko 3,5 milijuna kruna vrijednosti robe preuzima domaće tržište Translajtanije, dok je oko 12,5 milijuna kruna upućeno izvan Monarhije. Slavonska je roba imala tržište upravo zbog dragocjenosti koja se izvozila – hrastovine. Visoki profiti omogućili su slavonskim poduzetnicima daljnje ulaganje sredstava i daljnju akumulaciju kapitala.²⁸

Sva ta donekle povoljna kretanja za krupni kapital motivirala su braću Gutmann da svoje poslovne akcije presele u ove krajeve. Od obitelji Prandau kupili su rudinu u mjesnom ritu pod nazivom Belišće, koja je bila ukupne površine od 5 jutara i 87 čhv. To je postala jezgra budućeg industrijskog naselja, a blizina rijeke otkriva i logičnost izgradnje naselja baš ovdje. Rijekom Dravom parobrodi su robu vozili do Dunava, a Dunavom se plovalo do Dalja, odakle je željeznička pruga vodila preko Borova prema Slavanskom Brodu.²⁹

26 Isto, 91. Istekom stoljeća ovaj omjer će se smanjivati u korist ostalih industrija, kao što je npr. tvornica cementa u Beočinu

27 I. Karaman, Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u Sjevernoj Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata, n.dj., 56.

28 I. Karaman, Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „Kombinata Belišće“, n. dj., 92-93. Izvještaj mađarskog ministarstva trgovine, 100. „...Udio pojedinih država u izvozu produkcije hrvatsko-slavonskih pilana izvan Translajtanije 1898. bio je: Austrija 13,5%, Francuska 36,5%, Njemačka 15,6%, Belgija 14,3%, Engleska 7,0%, Italija 5,8%, ostale države 7,3%...“

29 Z. Živaković-Kerže, *S tradicionalnih na nove putove*, n. dj., 29.9.1882. se srušio osječki drveni most na Dravi, što je dovelo do usmjeravanja željezničkog prometa u potpunosti na Dalj. 1883. izgrađen

Prometna povezanost slavonske Podravine riječnim tokovima, a nakon toga i sve većim uključivanjem željezničkih sustava Slavonsko-podravskih željeznica (u nastavku SPŽ) u proizvodne kapacitete poduzeća, povezivat će, preko pretovarnih stanica u Prandaunovcima, Noskovicima, Čačincima, a kasnije i u Osijeku, s normalnim željezničkim kolosijekom državnih željeznica, Gutmannovu tvrtku s razvijenim tržištima zemalja zapadne Europe.³⁰

Tvrtka S. H. Gutmann i njezini vlasnici

Tvrtka je bila u rukama osnivača Salomona od 1832. godine. Bavila se prerađom plodina, trgovinom drvetom, proizvodnjom bačava. Posao razvijaju sinovi Edmund, Arthur, Izidor, Vilim, Ladislav, svaki u svojoj poslovnici – u Beču radi boljeg plasiranja bačvarskih dužica, brodskih trupaca i drugih drvnih proizvoda; u Velikoj Kaniži, gdje je bila tvornica; u Budimpešti, gdje su imali udjele u bankarskom kapitalu; u Trstu preko kojega je morskim putem išao transport drvene građe i drvnih prerađevina; konačno, u Belišću, gdje je poduzeće izgradilo veliki pogon drvne industrije koji se mogao mjeriti i s kapacitetima tvornice u Sušine-Đurđenovac. O opsegu djelatnosti svjedoči priznanje koje je obitelj dobila 1869. kada je za zasluge za unapređenje industrije i željezničkog prometa Salomon dobio plemićku titulu *de Gelse*, prema mjestu u Mađarskoj gdje je obitelj imala veći posjed. Tvornica u Velikoj Kaniži izradila je čuvenu bačvu od 1000 hl, koja je bila predstavljena na svjetskoj izložbi u Parizu 1878. godine, na kojoj je Salomon dobio viteški križ Legije časti. Viteški red Leopoldovog reda dobio je Edmund Gutmann 1889. zbog iznimne kvalitete proizvoda. S Prandauima je poduzeće potpisalo ugovor o eksploataciji drveta 1884. godine. Ugovor o zakupu šuma u svrhu eksploatacije i o kupovini ledine Belišće (nedaleko od rijeke Drave) poduzeće je potpisalo 1884. godine. Od istog datuma možemo računati početak radničke kolonije, a po tome i današnjeg mjesta Belišće.³¹

Edmund je imao najveći udio u stvaranju i organiziranju poslova na otvaranju belišćanskih pogona. Profit poduzeća ulagao je u nekretnine, njegova je ideja bila kupnja velikih šumskih posjeda u Slavoniji, područje vlastelinstva Orahovice i Voćina. Ulagao je i u ribnjake, kamenolome te poljoprivredna dobra. Uz njega valja spomenuti i Vilima (Vilmoš) Gutmanna koji je dugo godina radio u Velikoj Kaniži te je kontrolu nad tekućim poslovima poduzeća sve više preuzimao na svoja leđa.

je novi most, no Osijek gubi na važnosti čime dolazi i do smanjenja domaće trgovine i tranzita preko Hrvatske; D. Oreščanin, n. dj., 76.

30 Franjo Štrok, Organizacija prodaje i nabave i utjecaj na proizvodnju, *Zbornik radova Kombinat Belišće*, (ur. Josip Roglič), Osijek 1980, 268. i d.

31 E. Kerecsényi, n. dj., 195-196; HDAO 241, kut. 1, omot 3. Ugovori vlastelinstvo Valpovo 1884; Zdenka Frajtag, Porodično stablo obitelji Gutmann, *Godišnjak, glasilo muzeja u Belišću*, broj 6, 1982.

Bio je jedan od osnivača i glavnih dioničara velikokaniške pivovare. Njegova uloga u razvoju poduzeća u Belišću prestaje kada se krajem stoljeća posvetio bankarstvu. Godine 1902. Viktor se trajno preselio u Budimpeštu, ali je nakon Edmundove smrti preuzeo odgovornost nad veleposjedom obitelji u Virovitičkoj županiji te je umjesto Edmunda upisan u knjigu poreznika.³²

Gutmanni su svoje bogatstvo temeljili na predanom radu, dobrim poslovnim pa i ženidbenim vezama. Jedan dio kapitala uvijek su investirali nanovo u pogone poduzeća, u modernizaciju i racionalizaciju. Upravo zbog zasluga u razvijanju industrije car Franjo Josip I. ih je 1904. odlikovao titulom baruna te su dobili i drugi pridjevak *de Belišće*. Ulaganje u sirovinSKU bazu pokazalo se kao izvanredno dugoročno ulaganje koje će slijedećoj generaciji obitelji osigurati stabilnost u vođenju poslova, a poslovni uspjesi Salomona i njegovih sinova stvorili su od Gutmanna ime koje je bilo ključ kojim su se otvarala tržišta Engleske, Francuske, Belgije te prekomorskih zemalja. Način života, koji su Gutmanni sebi omogućavali u Slavoniji, mogao bi se ilustrirati pričom o „Orahovačkoj vodi“: „Na Papuku kod Orahovice u blizini kame-noloma Radlovac u Gutmannovoj šumi ‘Hercegovac’ nalazili su se izvori vrlo hladne i ukusne mineralne vode. Ta se voda svakodnevno u balonima od 25 litara, vlakom dovozila u Belišće za Gutmanne i njegove ‘odabranike’. Jedno vrijeme je u posebnom flaširanju voda slana i u Beč.“ U Osijeku se svojevremeno raspravljalo o vodovodu s orahovačkom vodom za opskrbu grada. Ta je akcija išla do izrade planova, ali se zbog nesporazuma s Gutmannima i skupoće projekta grad odlučio za jeftiniju varijantu i izgradnju javnog prijevoza.³³

Kupivši od grofa Jankovića voćinski posjed Gutmanni su iskoristili prirodne ljepote ovog kraja tako da su jedanput godišnje, obično u proljeće, dolazili zajedno sa svojim gostima iz Budimpešte. Pučka predaja sačuvala je anegdotu o tom kako je barun Edmund plaćao nekog seljaka da svaki dan ide do izvora u šumu po vodu, koju bi odvezio do željezničke stanice, odakle bi se voda slala vlakom u Belišće. Kako je ovaj seljak često imao drugog posla, znao je vodu puniti na slavini, direktno na željezničkoj stanici.³⁴

Gutmanni su preuzeli obavezu da budu patroni crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu. Već 1899. pomogli su da se crkva prekrije novom šindrom nakon

32 E. Kerecsényi, n. dj., 197.

33 *Jug*, Osijek 1. ožujak 1918, br. 52, str. 2. “Osječki gorski vodovod. Uloga bivšeg bana Rakodczaya i baruna Gutmanna u pitanju osječkog vodovoda”. Problem je grad imao u dogovoru s barunima. Grad je dobio dozvolu po kojoj bi 50 godina iskorištavao vodu s izvora Veličanke, vrela Jankovac i potoka Kovačica, što je ukupno iznosilo 80 litara u sekundi. Baruni Gutmanni su dobili za potrebe lugara na svojem vlastelinstvu i prolaznika 4.320 hl vode dnevno, što je po procjenama zastupnika u osječkom poglavarstvu bilo dovoljno za opskrbu blizu 2.000 ljudi vodom.

34 Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb 1997. „Alodijalno vlastelinstvo Voćin (Slatina). Vlasnici braća Gutmann de Gelse iz Velike Kaniže. Površina 60.916 jutara“, 71; Dragica Šuvak, O Gutmannovoj rezidenciji u Voćinu, u *Povijesna i kulturna baština Voćina* (ur. Dragica Šuvak), Matica hrvatska, Slatina 2000, 137.

što je iste godine u požaru stradao krov. Po riječima svećenika Stjepana Kovača, „... vlastelin pl. Gutmann... je veoma zauzet za katoličku crkvu, te svakom pruža svoju moćnu desnicu“. Nakon 1918. obitelj više nije posjećivala Voćin, no zbog poslova poduzeće je koristilo poslovne zgrade šumarije i željeznicu u svom vlasništvu.³⁵

Veleposjed u Slavoniji i industrijski pogoni u Belišću bili su tolika vrijednost da su česti bili napadi na obitelj Gutmann i poslovanje njihova poduzeća, posebice nakon eksproprijacije imovine mađarskih i austrijskih državljana nakon rata 1918. godine. Beogradski je list *Pravda* u veljači 1935. objavio članak „Kroz Podravinu i njene šume. U Gutmannovom raju Belišće. Kako se Gutmann doselio na Dravu“, koji se odnosio na prošlost obitelji Gutmann i na njezino pojavljivanje na prostoru Kraljevine Jugoslavije. Osim standardnih optužbi o Gutmannima kao mađarskim državljanima koji izrabljuju domaće stanovništvo i planiraju pridružiti Belišće Mađarskoj, u tom se članku Salomon Gutmann naziva „dežmekastim Jevrejom“. Ovaj antisemitski članak donosi jednu pojednostavljenu i šaljivu priču o Gutmannima kao skorojevićima kojima je dobro krenulo kad su stigli u Slavoniju.³⁶

Odgovor na taj uvredljiv članak daje kvantitativno najviše podataka o povijesti obitelji. Gutmanni inzistiraju da se list *Pravda* ispriča zbog nanesenih uvreda te da objavi obiteljsku priču koju ovdje iznosim u potpunosti.

Porodica baruna Gutmann bavila se trgovinom i industrijom prije 1800. godine, iz kojeg vremena su sačuvali uredno vođene trgovačke knjige. U doba Napoleonovih ratova, preci baruna Gutmann imali su poslove u krajevima koji su danas dijelovi Kraljevine Jugoslavije, i to naročito u Gorskom Kotaru i Sisku, gdje su imali velika slagališta i magazine, pa je tamo vršen pretovar robe koja je od mora dolazila na brodove i obratno. Posao su vodili oprezno i štedljivo, pa su imetak stalno uvećavali, tako da je trgovačka tvrtka S. H. Gutmann 1848., osim drugih svojih poslova, osnovala u Beču veliku drvarsku radnju, koju je sve više snabdijevala drvetom nabavljenim iz šuma koje je sama eksploatirala. Godine 1884. poduzeće će u okolici današnjeg Belišća kupiti veći kompleks hrastovih šuma. Na te šume osnivači firme nisu naišli slučajno, nego su baš te šume izabrali zbog njihovog položaja uz rijeku Dravu, položaj koji je omogućavao da trupce i primarno obrađeno drvo mogu lako tovariti u brodove i voziti u Beč, gdje su imali mogućnost za najbolje

35 Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, Novi Liber 2004, 63. „...O izgonu Židova koji su stigli doskora, pa po mišljenju vlasti nisu stekli pravo na državljanstvo“ i d. 29. 5. 1919. u *Obzoru* se iznose stavovi protiv ovih akcija jer imaju antisemitski značaj „...koji se nikako ne slaže sa modernim načelima naše demokracije“. D. Šuvak, n. dj., 134-140.

36 HDAO 241, kut. 33, 280. novine o tvornici..., omot 5. 25. 2. 1935. dopis glavnom i odgovornom uredniku Pravde tj. reagiranje na uvredljiv članak i na neistinite informacije o članovima obitelji, između ostalog „...da je prije 60 godina jedan dežmekasti Jevrej, za kojega kronika bilježi da se zvao S. H. Gutmann i za kojega su se drugi tragovi rodoslovlja izgubili, putovao po svijetu i nekako zalutao na Dravu, pa vidjevši gorostasne hrastove šume, podigao malu strugaru...“

iskorištavanje. Pored same Drave, na jednoj pustoj utrini, koja se zvala Belišće, podignuta je strugara i prvi radnički stanovi. Ime industrijskoj koloniji osnivači su dali po narodskom nazivu koji je za to mjesto imao (Belišće-od belo lišće, po brezi bijelog lista koja je rasla na tom području), a nisu joj nadjenuli mađarski naziv,“ što je za Gutmanne bio dokaz da nisu došli u ovaj kraj sa ciljem da ga odnarođuju. „Kad su se odlučili na podizanje strugare na obali Drave, imanje osnivača - Edmunda, Vilima, Ladislava i Alfreda Gutmann bilo je jednim dijelom uložen u taj sasvim novi, riskantan posao. Sva četiri brata dajući primjer svojim suradnicima sami su bili neumorno na djelu, organizirajući cjelokupno poslovanje na način koji je u ono vrijeme bio bez primjera. Samo zato im je uspjelo da ne propadnu kod prvog posla, nego da nastave s kupovanjem i eksploatacijom sve udaljenijih šuma. Osnivači su se poslužili novom metodom rada – prije osnivanja Belišća, eksploatatori šuma podizali su male strugare u sredini šume, koje su poslije nekoliko godina prenosili pogone strugara dublje u šumu. Kod takvog načina rada, iz šume se vozilo samo rezano drvo, dok su otpaci u šumi ostajali neiskorišteni. Baruni Gutmanni podigli su prvu stalnu strugaru, a kada su šume oko nje bile posjećene, umjesto da se prenese strugara, osnivači poduzeća su počeli izgrađivati industrijsku željeznicu, u koju su investirali milione. Taj način rada predstavljao je u ono vrijeme pravu revoluciju u eksploataciji šuma, a kada je poduzeće kupilo šume 100 km daleko od Belišća, a potom odlučilo graditi željeznicu od Belišća do tih šuma, poslovni ljudi su smatrali da će u tom poslu Gutmanni sahraniti do tada stečeni imetak.³⁷

Tvornica u Belišću i njezin rad do 1914. godine

U najvećem stupnju slavonske šume su tijekom XIX. stoljeća bile obrađivane primitivnim postupcima, s finalnim proizvodima u obliku cijepane dužice, šumskog ugljena. Bilo je i pilana koje su se montirale i demontirale nakon obavljenog posla. Cijepane hrastove dužice bile su burzovna roba, a veliko tržište nalazilo se u Francuskoj, gdje je ova roba imala svoju primjenu u vinogradarstvu. Drveni ugljen se izvezio u Austriju i koristio se u ljevaonicama, proizvodio se na licu mjesta od drvnih otpadaka. Da bi osigurali obiteljski kapital, Gutmanni su morali nastupiti bitno drugačije od uobičajenog načina upravljanja sirovinama. Opseg poduhvata diktirala je i ekonomska politika koja je zahtijevala brži korak u priključivanju ostatku razvijenijih dijelova Europe. Tome u prilog govori i zakon o industriji koji je oslobađao

37 HDAO 241, kut. 35, Novinski članci, izrezak članka u Novostima i reakcija tajništva poduzeća; vidi i Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb 1992, 418-419.

poreza poduzetnike koji podižu industriju ili uvode nove prerađivačke grane. Zakon je donesen 1881., a moratorij na plaćanje poreza trajao je 15 godina. Orijentacija na dugoročno iskorištavanje drvene mase bit će prihvaćena, kako od predstavnika vlasti, tako i od radne snage koja je u Belišću vidjela mogućnost trajnog zaposlenja. Od prvog dana rada poduzeća u pilani je bilo zaposleno 500 radnika.³⁸

Sklopivši s valpovačkim vlastelinstvom ugovor o iskorištavanju 3.796,70 katastarskih jutara šuma, po cijeni od 4,011.752 austrijske forinte, Gutmanni napuštaju primitivan oblik iskorištavanja hrastovih šuma. Podižu pilanu sa 160 KS, 8 gatera (jarmača), 11 kružnih i 15 tračnih pila. Iz prvih dana povijesti Belišća i gradnje pilane stoji podatak kako je graditelj pilane bio strojarski inženjer Josip Schrittwisser. Zgrada pilane je za ono vrijeme građena gotovo umjetnički, a prilikom njezine gradnje trebalo je riješiti i pitanje opskrbe vodom postrojenja. Problem je privremeno riješen tako što se voda za napajanje kotlova crpila iz bunara, specijalno iskopanih za tu namjenu, no zbog pomanjkanja vode, odnosno presušivanja bunara, često će dolaziti do zastoja u radu pilane. Schrittwisser će, suočen s nemogućnošću rješavanja tog problema, izvršiti samoubojstvo. Sve zgrade izgrađene su preko ljeta 1884. godine. Tada se radničko naselje sastojalo od 6 kuća za namještenike, pogonsko i radno osoblje, kantine itd.³⁹

U prvo razdoblje izgradnje poduzeća pada i podizanje 16 km duge pruge, širine tračnica 1 m, koja je vodila iz obližnje šume Gradina do pilane, a kroz pilanu i do skladišta materijala koji se nalazi tik uz rijeku Dravu. Pruga će se produžavati u skladu s odmicanjem radova u šumi. Kolosijeci i kolosječni uređaji djelo su inženjera Vincenza Wolfa. Posebnost tzv. „Gutmannove pruge“ proizlazi iz širine tračnica. Širina uobičajenih pruga iznosila je od 76 cm za uskotračne pruge do 143,5 cm za normalne pružne kolosijeke. Na pitanje otkud 100 cm, odgovor je praktičnost i štedljivost. U vrijeme kada je Viktor Gutmann tražio dozvolu za izgradnju željezničke mreže za poslove poduzeća, jedna prigradska Bečka željeznica koja je imala promjer upravo 100 cm nalazila se u likvidaciji, tako da su Gutmanni za veoma male novce kupili prugu, razmontirali je i podigli u Valpovštini. Usput su bile kupljene i 4 lokomotive (Valpo, Gustav, Obod i Miholjac). Za razliku od pruga promjera 76 cm, ove su bile stabilnije. Problem će nastati u nužnom pretovaru robe pri uključivanju

38 E. Kerencsenyi, n. dj., 195; Tibor Karpati, Kronologija razvitka organizacije kombinata „Belišće“ od njegovog postanka do 1978. godine, *Zbornik radova Kombinat Belišće*, (ur. Josip Roglić), Osijek 1980, 243. i d.

39 HDAO, 241. kut. 1, omot 3. Ugovori s vlastelinstvom Valpovo 1884; D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, n. dj., 40. Tada je pilana bila jedna od najvećih u Slavoniji s godišnjim kapacitetom od 50.000 m³ trupaca. Prema podacima iz 1924. pilana je povećala svoj kapacitet na 70.000 m³ trupaca godišnje; „Godišnjak – glasilo muzeja u Belišću“ br. 9, 1985. godina, 19. Jospi Schrittwisser, strojarski inženjer, dolati vjerojatno iz Austrije.

na pruge normalnog kolosijeka, iz čega je nastala i nepraktičnost ovih željeznica, a i kasnija nerentabilnost.⁴⁰

Struktura i uloženi kapital u dioničko društvo SPŽ pokazuje novčanu snagu obitelji Gutmann. Razlog zašto su Gutmanni svoje željezničko poduzeće pretvorili u dioničarsko društvo proizlazio je iz zakona po kojem su privatne civilne željeznice mogle biti isključivo u rukama dioničarskih društava. Sjedište društva je bilo u Budimpešti, gdje je društvo i registrirano kod trgovačkog suda 1. travnja 1889. godine. Društvo je osnovano s glavnicom od 14,857.200 kruna. Glavnica se dijelila na ukupno 74.286 komada po nominali od 200 kruna. Od tih dionica 1191 dionica bilo je u rukama države, 1750 u rukama Virovitičke županije, 750 dionica posjedovao je grad Osijek, a ostale su bile u rukama banaka i privatnika. Velika većina se nalazila u rukama belišćanskog poduzeća i to oko 58.865 komada, a oko 10.000 komada posjedovala su braća Gutmann. Količina uloženog kapitala svakako govori o veličini pothvata (183 km željezničke mreže izgrađeno je od 1890. do 1908.).⁴¹

Tablica 6. Željeznička mreža Gutmannove pruge od 1890-1908. godine

Relacije	datum otvaranja pruge	dužina
Belišće - Viljevo Kapelna	12. 07. 1890.	32 km
Viljevo Kapelna – Noskovci	02. 12. 1896.	21 km
Donji Miholjac - Dravska obala	02. 12. 1896.	4 km
Belišće – Prandaunovci	27.07. 1899.	22 km
Belišće - Dravska obala	27. 07. 1899.	1 km
Moslavina Crnac – Voćin	02. 01. 1907.	52 km
Voćin - Rupnica	02. 01. 1907.	6 km
Mislavac - Slavonska Orahovica	02. 01. 1907.	7 km
Humljani - Slatinski Drenovac	02. 01. 1907.	8 km
Belišće - Osijek	29. 11. 1908.	29 km
	ukupno	182 km

Josip Hakenberg, Povijesni osvrt na bivšu Slavonsko-podravsku željeznicu (SPŽ), *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglič), Osijek 1980, 210.

SPŽ je također služila kao civilno prometno sredstvo, pa je dugo vremena služila u povezivanju krajeva od Voćina, preko Zdenaca kraj Orahovice, te područja Valpovštine s gradom Osijekom. Na režim na pruzi građani su se često žalili, posebice na redovita kašnjenja u polasku i dolasku, te na strahovite gužve jer su željezničari prodavali više karata nego je bilo mjesta u vagonima.⁴²

40 D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, n. dj., 40; *Godišnjak – glasilo muzeja u Belišću* br. 9, 1985. godina, 19.

41 J. Hakenberg, Povijesni osvrt na bivšu Slavonsku podravsku željeznicu (SPŽ), *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglič), Osijek 1980, 202.

42 *Jug*, Neurednosti na Gutmannovoj pruzi, 6. travanj 1918, br. 86.

Nakon isteka desetogodišnjeg ugovora poduzeće iskorištava šume vlastelinstva Donji Miholjac na temelju ugovora sklopljenog 1889. Iste godine produžuje se industrijski kolosijek do Prandaunovaca (današnji Normanci). Godine 1896. tvrtka kupuje od grofa Jankovića plemićko dobro Voćin (o čemu je sklopljen ugovor u Budimpešti 9. listopada 1902. godine) koje je u drvnoj masi iznosilo oko 7,376.120 m³ na 38.629 katastarskih jutara pretežito bukove šume. Već slijedeće godine poduzeće Gutmann kupuje od grofa Pejačevića posjed Orahovica i Suhomlaka, tako da će se ovim transakcijama šumski posjed obitelji Gutmann procjenjivati na preko 50.000 katastarskih jutara, što će Gutmanne uvrstiti među krupnije zemljoposjednike u Hrvatskoj i Slavoniji.⁴³

Realizirajući projekt Belišće Gutmanni su postali predvodnici tehnološke revolucije u preradi drva na ovim područjima i šire. Produktivnost u preradi drveta porasla je nekoliko puta, a isto tako i postotak iskorištenosti drveta. Poduzeće se borilo sa žestokom konkurencijom već spomenutih tvrtki Neuschlos i Société d'importation de chênes. Robu trgovačke tvrtke Gutmann uvijek je odlikovala bolja kvaliteta i cijene koje su, za razliku od konkurencije, uvijek bile stalne. Također treba naglasiti da je tržište na koje je poduzeće plasiralo svoju robu izboreno ranije, već prije uspostavljene poslovne veze proizlaze iz vremena „Grosz Kaniszer Handelsfirma S. H. Gutmann“, tako da je i prije osnutka Belišća Gutmann bio pojam.⁴⁴

Rezana hrastova građa imala je veliki komercijalni efekt, izvozila se direktno na zapadno tržište, a služila je za dekoraciju znamenitih građevina, palača i dvoraca. Niz godina poduzeće je hrastovim dužicama opskrbljivalo proizvođače piva u Češkoj i Francuskoj. Po *Pallas leksikonu* iz 1893. tvrtka je bila najveći proizvođač rezane građe u zemlji i svijetu, a osim toga 1901. poduzeće je postalo najveći opskrbljivač željezničarskih gradnji u Slavoniji. Iz luke na rijeci Dravi piljena građa brodovima se otpremala uglavnom u Englesku, Francusku i Belgiju.⁴⁵

U razdoblju od osnutka poduzeća 1884. do 1918. proteklo je razdoblje od trideset i četiri godine u kojima poduzeće proživljava stalnu izgradnju i rast. Poduzeće u Belišću je već 1908. imalo svoju zaokruženu cjelinu. U tvorničkom dijelu ono je imalo pilanu, pilansku ložnicu, remontnu radionicu, tvornicu tanina, tvornicu suhe destilacije drva, tvornicu parketa, bačvariju, laboratorij, crpnu stanicu na Dravi, vodotoranj, razne tvorničke skladišne zgrade, tvorničku željeznicu, teretnu željezničku stanicu, željezničku ložnicu, željezničku putničku stanicu s robnim magazinom, ložnicom, lampisteraj, stražarnice i zgradu kantine.⁴⁶

Poslove poduzeća moglo bi se podijeliti na primarne i sporedne. U prve ulazi šumsko gospodarstvo, mehanička prerada drveta, proizvodnja tanina, suha destilacija drveta, proizvodnja likalit briketa i ribnjačarstvo. U sporedne poslove ulaze

43 D. Klepac, I. Dekanić, Đ. Rauš, n. dj., 39.

44 T. Karpati, n. dj., 243.

45 F. Štok, n. dj., 268; E. Kerencsenyi, n. dj.

46 T. Karpati, n. dj., 245.

poslovi popravka i gradnje željezničkih vagona i lokomotiva te svih vrsta motora i strojeva, izgradnja drvenih stambenih zgrada, električnih centrala, izgradnja drvenih i željezničkih lađa, poljodjelstvo sa svinjogojstvom, impregnacija željezničkih pragova. Na impregnaciji drveta proizvodni kapacitet je iznosio 40.000 komada željezničkih pragova, na ciglani kapacitet je iznosio oko 2,000.000 komada opeka i 150.000 crjepova, na proizvodnji leda 150.000 kg u blokovima, te na brodogradilištu gdje je proizvodnja dosizala do 20 teglenica po 150 tona nosivosti.⁴⁷

Kronologija otvaranja pogona poduzeća, zajedno s kapacitetom proizvodnje

- 1889. poduzeće investira u tvornice tanina i bačava; tvornica bačava je imala proizvodnju od oko 18.000 komada godišnje, kapaciteta od 250 litara (u 300 radnih dana)
- 1900. započinje s radom pogon suhe destilacije drveta, kapacitet ovog pogona iznosio je oko 1896 vagona destiliranog bukovog drveta
- 1902. otvara se tvornica parketa, a njen tadašnji kapacitet iznosio je 40.000 m² parketa
- 1906. kreće u pogon Radlovac, kamenolom prvoklasnog tucanika kapaciteta 55.000 m³
- 1909. formira se dioničko društvo Slavonska podravska željeznica kao posebno poduzeće koje pod svoju upravu uzima sve pruge u javnom prometu
- 1910. kupuju se i pretvaraju u ribnjak površine Grudnjaka, proizvodnja ribnjaka iznosila je oko 300 tona šarana i somova godišnje

Sve ove investicije imale su za cilj, da uz dobru sirovinu i predan rad osiguraju pozitivne poslovne rezultate kojima će se kapital što brže amortizirati i ostvariti profit za jačanje i umnažanje vlastitog kapitala. Iz toga proizlaze i investicije. Tvornica tanina i parketa pogoni su koji nastaju zbog iskorištavanja hrastovog prostornog drva i hrastovih otpadaka, no isto tako i zbog potražnje na tržištu za hrastovim ekstraktom i hrastovim parketima. U vrijeme kada će se javiti potražnja za bukvinom, gradi se destilacija drveta kojom se iskorištavaju bukovi otpaci, no isto tako da bi se podmirila potražnja na tržištu za retortnim drvenim ugljenom i octenom kiselinom, formaldehidom, acetonom i drugim kemijskim proizvodima. Usporedno s podizanjem novih pogona povećavan je i broj zaposlenika, a tako je rasla i stambena kolonija. Povećanje broja stanovnika praćeno je i mijenjanjem karaktera naselja. Od prvobitnog radničkog naselja stvarala se postupno urbana cjelina, u kojoj jedva da i ima poljoprivrednika. Stanovnici Belišća uglavnom rade u industriji, transportu, trgovini i drugim uslužnim djelatnostima.⁴⁸

47 HDAO 241, kutija 1, omot 1, Podaci industrijskih poduzeća, Šumsko veleobrtno d.d. Belišće

48 T. Karpati, n. dj., 247.

Poduzeću su osiguravale sigurnost poslovanja vlastite šume. Gutmanni su znali da je ulagati u šume značilo sigurno uložiti novac, koji je nosio i poslovnu neovisnost i mogućnost vođenja elastične poslovne politike. Šuma se sjekla prema cijeni drva na tržištu: „Kako su povećavali šumske posjede tako su bili prisiljeni osnivati i organizacijske jedinice za upravljanje i korištenje šuma, koji su brinuli za uređivanje šuma i stvaranje uvjeta dugoročnog šumskog upravljanja, racionalnu sječu drvne mase i njezino prekrajanje u trupce, tehničko i ogrjevno drvo.“ Sve je to poduzeće S. H. Gutmann pretvaralo u giganta na ovim prostorima što se moralo osjetiti i u načinu organiziranja čitavog poduzeća, od činovništva, željezničarskog osoblja, inženjera, kvalificirane radne snage, knjigovodstva itd.⁴⁹

Kriza koju je početkom XX. stoljeća proživljavala drvna industrija očitovala se u podbačaju izvozne trgovine hrastovih dužica i drugim proizvodima šumske eksploatacije i parnih pilana zbog konkurencije američkog i ruskog proizvoda 1907. godine. Ta kriza pogodila je naročito primitivne oblike iskorištavanja šuma, dok je udio pilana i drugih tvornica pretrpio manje izmjene; osim toga, ulaganje u strojeve ne prestaje.⁵⁰

Već 1910. ponovno dolazi do obnove dobrog poslovanja u drvnoj industriji. Na to će prije svega utjecati slabija kvaliteta američke hrastove građe koja se puno sporije sušila, a bačve su u vino ispuštale ekstrakt koji je, za razliku od slavonskog tanina, loše djelovao na vino. U Slavoniji je 1910. prodano 185.000 hrastovih stabala u vrijednosti od 20 milijuna kruna. Iste godine osječka Trgovačka i obrtnička komora iznijela je podatak da na području vlastelinstava Valpovo, Bizovac, Donji Miholjac, Virovitica i Slatina nema više od 9.000 katastarskih jutara šume starije od stotinu godina, iako znamo za vlastelinske šume u Valpovu i Donjem Miholjcu da je 1884. bilo preko 20.000 katastarskih jutara šume starijih od 100 godina.⁵¹

Podaci govore o novoj promjeni u načinu privređivanja, te o sve većoj koncentraciji kapitala u dioničarska društva u veleindustriji. Ono što je novo u odnosu na početak intenzivne eksploatacije u drugoj četvrtini 19. stoljeća, u odnosu na Slavoniju, jest da je od 21 dioničkog društva 18 njih imalo sjedište u Slavoniji, a svega 3 u Ugarskoj. Ulog ova tri dioničarska društva u Slavoniji iznosio je preko 12 milijuna kruna, dok su društva protokolirana u Slavoniji koncentrirala preko 14 milijuna kruna. S druge strane trgovačku tvrtku Gutmann od svih poduzeća u eksploataciji

49 Isto, 245.

50 I. Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske*, n.dj., 204-208 i d. „... Prema izvještaju nadzornika za industriju 1906. godine na hrvatsko-slavonskom području bilo je 611 motora s 29.827 KS, dok je u 1912. zabilježeno, već 895 motora s 52.056 KS. Najveći dio snage otpada na parne strojeve, kojih je 1912. bilo 348 sa 38.135 KS, zatim su tu strojevi na vodeni, električni, benzinski te ostale pogone. Prosječna snaga parnih strojeva iznosila je 109,6 KS“. Isto, 208. i d.

51 I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske*, n. dj., 231.

drvne mase odlikuje to da čitavo vrijeme od osnutka do nastanka Kraljevstva SHS posluje uz pomoć obiteljskog kapitala.⁵²

Poduzeće u Belišću i obitelj Gutmann tijekom Prvog svjetskog rata

Tijekom Prvoga svjetskog rata poduzeće S. H. Gutmann radilo je sa smanjenim kapacitetom. Veliki broj mladih ljudi je mobiliziran, a stariji koji nisu bili pozvani u vojne postrojbe bili su pod vojnom upravom. Belišće se nalazilo daleko od vojnog djelovanja, tako da je svoje proizvodne kapacitete poduzeće moglo preorijentirati na ratnu proizvodnju.⁵³

Početak rata u Austro-Ugarskoj Monarhiji značio je zamiranje niza izvoznih grana, pa tako i za velika postrojenja u drvnoj industriji Hrvatske i Slavonije. Već na samom početku rata u *Vjesniku Županije virovitičke* možemo čitati kako vlasti Kraljevine Hrvatske i Slavonije posebnim dopisima naslovljenim na poslodavce agitiraju, da ne zatvore svoje proizvodne pogone, i da nastave proizvodnju smanjenim intenzitetom, bez obzira na ratno stanje, i na činjenicu da tržište za njihovu robu ne postoji. *Vjesnik Županije virovitičke* smatrao je „važnim da se tijekom rata osigura barem minimalna egzistencija namještenicima i njihovim obiteljima u velikim industrijskim postrojenjima, nego da se uništi jezgra sposobnih radnika, što bi na kraju dovelo do raspada domaćeg obrta i industrije“.⁵⁴

Nema izravnih podataka koji bi upućivali na oblike proizvodnje koji su se odvijali u Gutmannovom poduzeću tijekom rata, no o nekim mogućnostima za primjenu drvne industrije u ratnoj proizvodnji govore izvještaji i članci iz *Vjesnika Županije virovitičke*. Tako o primjeni drvne industrije za ratnu proizvodnju govori članak „Hrastova kora i rat“, koji informira o velikim potrebama austrougarskih vojnih jedinica za kožnom odjećom. Budući da na bojištu na Karpatima vladaju zimski uvjeti, javljala se i potreba za hrastovim ekstraktom (taninom).⁵⁵

Valja napomenuti da je ratno stanje dovelo do zastoja u proizvodnji, ali i poremećaja u prometu. Osim ratnog stanja nezapamćeno nizak vodostaj rijeke Drave usporio je plasman uglavnom ogrjevnog drveta. S druge strane, iako nema izravnih podataka o organizaciji ratne proizvodnje, ne treba posebno napominjati kakva je bila korist od drveta u izgradnji utvrda, rovova, zaklona, spremišta, baraka, putova,

52 Isto, 241. i d. „Od 43 takve organizacije 1905. u razdoblju do 1910. broj dioničarskih društava povećao se za još 15. Ako usporedimo količinu uloženog dioničkog kapitala 1905. koji je iznosio 23,644.000 kruna, 1910. godine on raste na preko 51 miliona kruna. Teritorijalna raspodijeljenost dioničarskog kapitala i dalje govori u prilog većeg ulaganja u slavonske županije gdje je i smješteno zajedno sa gradom Osijekom 21 dioničarsko društvo od 58 u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, sa ulogom nešto manjim od 28 milijuna kruna“

53 T. Karpati, n. dj., 246.

54 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 20, 15. rujna 1914.

55 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 9. 81, 1. svibanj 1915. „Hrastova kora i rat“

željeznica, mostova, itd. Mnogi proizvodi nastali mehaničkom preradom drveta za kola, kotače, sanduke i sl., a za iste svrhe potrebni su i drugi proizvodi, nastali kemijskom preradom drveta kao npr. proizvodi suhe destilacije itd.⁵⁶

Poznato je da je posjed Gutmannovih obuhvaćao i velike površine pod oranicama, pa je zanimljivo da će uprava vlastelinstva S. H. Gutmann u Orahovici tijekom 1916. instalirati prvu (barem po izvještaju *Vjesnika Županije virovitičke*) prešaonu suncokretovih sjemenki zbog poskupljenja cijena stolnog ulja. Da su Gutmanni u tom vidjeli unosan posao, govori činjenica da su i sami na svojim oranicama počeli saditi suncokret, a osim toga ovim su dopisom htjeli motivirati seljake da počnu saditi suncokret te su seljacima nudili suncokretovo sjeme i dobru otkupnu cijenu.⁵⁷

Domoljubna i humanitarna djelatnost članova obitelji tijekom rata može se također istaknuti. Članovi obitelji sudjelovali su i u ratu, pa je tako 1915. na bojištu poginuo unuk Ladislava Gutmanna, Gesza Czuczka, sin Alfreda i Ladislavove kćeri Elizabete. Odlikovanje *Signum laudis* za iskazanu hrabrost na ruskom frontu dobio je i Ernö Gutmann, Alfredov sin, koji je posjedovao i čin natporučnika. Humanitarna djelatnost obitelji Gutmann tijekom rata i zasluge u mnogome su povezane s položajem koji obitelj ima u kapitalističkom sustavu Austro-Ugarske. Kao prvo, članovi obitelji samostalno sudjeluju u donacijama Crvenom križu ili polumjesecu, za što su od strane države nagrađeni posebnim pohvalama, tako npr. Roza Gutmann (rođena Krauss) dobiva od turskog cara počasnu kolajnu 1. veljače 1917. godine. Vilimova kćer Štefanija, za koju je Edmund dao izgraditi palaču Palej, odlikovana je medaljom Crvenog križa Njemačkog Carstva. U Belišću je tijekom Prvoga svjetskog rata velebna zgrada palače Palej bila prenamijenjena u vojnu bolnicu. Otuda vjerojatno i priznanje Štefaniji Gutmann. Osim ovih individualnih akcija u kojima su članovi obitelji pokazivali samostalnu inicijativu, tvrtka S. H. Gutmann poduzima određene akcije. U svrhu dodjeljivanja pomoći obiteljima mobiliziranih vojnika predala je gradskom, ratnom, pripomoćnom uredu u Osijeku 250 kvadratnih metara ogrjevnog drveta.⁵⁸

Baruni Gutmann su 30. rujna 1918. ovjerali zakladnicu sa ciljem stvaranja potpornog fonda za udovice poginulih vojnika. Tekst zaklade je glasio:

Mi baruni (počinje nabranje s Edmundom, no on je u međuvremenu umro, pa je u tekstu prekrizhen) Vilim, Ladislav i Alfred dajemo na znanje, da smo, želeći u jednu ruku, da damo oduška svojem divljenju na junaštvu, što su ga u ovom svjetskom ratu pokazale austrougarske vojske uopće, a napose hrvatske čete, a u drugu ruku, da staranjem za porodice onih junaka, koji su u ljutoj borbi za kralja i domovinu na ratištu ispustili dušu, bar djelomice dug hrabrosti naspram tim junacima: Osnovali zakladu za vjekovita vremena i predali iznos od 50.000 K Kr. hrv. slavo. dalm. zem. Vladi, odjelu za

56 F. Štok, n. dj., 268.

57 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 7, 67, 1. travnja 1916.

58 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 1, 7, 1. siječanj 1916; isto br. 20, 199. 1. listopad 1916; isto br. 5, 50, 1. ožujka 1916;

unutarnje poslove... Za trajno uređenje te zaklade određujemo... Da zaklada nosi naslov: „Ratna zaklada baruna Edmunda, Vilima, Ladislava i Alfreda Gutmann de Gelse et Belišće, vlastelina orahovačkih i voćinskih.

Ovaj je podatak utoliko zanimljiviji ako se spomene da je poduzeće odmah nakon osnivanja Kraljevine SHS, 29. siječnja 1919. položilo u ruke velikog župana Virovitičke županije dr. Dragutina Tončića iznos od 50.000 kruna u korist Crvenog krsta u Srbiji i za stradale porodice srpskih junaka.⁵⁹

Veleposjed obitelji Gutmann u Voćinu stradao je u pljački zelenog kadra potkraj rata. Postrojenje poduzeća u Belišću od iste sudbine spašeno je isključivo intervencijom uprave poduzeća i njegovog radništva, koje je organiziralo straže oko pogona tvornica i na taj način odvratilo pobunjenike i pljačkaše od njihovih namjera. Novonastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba pokušavala je proglasima agitirati na smirivanje stanja u zemlji te prikazati svu štetnost akcije zelenog kadra:

Ne znaju ti bjegunci, pokvarena srca i duše, da time uništavaju dobro cijelog svog naroda, dobro i sreću domovine svoje! Ne znaju ti jadnici, da je vlast dana od Boga i da se zakonitim domaćim vlastima svi pokoravati moramo! Ne znaju ti bjegunci, da je takovo ubijanje, paljenje i pljačkanje uništilo i najmoćniju slavensku državu – Rusiju. Kolike li razlike između Čeha i nas u tom pogledu! U novoj Čehoslovačkoj državi vlada svuda, pa i u najzabitijem selu mir i uzoran red, dok kod nas ova zalutala čeljad i crna obraza četa svojim nedjelima hoće da nas obruka i teško osramoti.⁶⁰

Na sam dan objave ujedinjenja u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1. XII. 1918. *Vjesnik Županije virovitičke* objavio je vijest, koju je prenio iz budimpeštanskih novina, kako će se sva industrijska društva koja posluju u Državi SHS odazvati naredbi Narodnog vijeća SHS te prenijeti svoja središta u novu domovinu. Ista informacija odnosila se i na poduzeće obitelji Gutmann koje je središte poduzeća prenijelo u Belišće.⁶¹

Prva restriktivna akcija vlasti oblasne uprave u Osijeku po završetku rata, u režiji Demokratske stranke, koja se odnosila na Gutmanne, imala je zadatak utvrditi je li barun Edmund Gutmann 1909. na propisan način upisan u knjigu zavičajnika općine Valpovo, odnosno na koji je način postao državljanin Trojedne Kraljevine. S druge strane, zbog postupka primanja u zavičajnost baruna Vilima, Alfreda i Ladislava Gutmanna, vlada je posebnom uredbom, retroaktivno, ukinula i za sve buduće slučajeve oduzela lokalnim samoupravama ingerenciju da po svojoj volji

59 HDAO 241, kut. 29, 242. Ratna zaklada baruna Gutmann 1918; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 3, 21, 1. veljače 1919.

60 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 21, 162, 1. studeni 1918; vidi i Hrvoje Volner, Odnos poduzeća S. H. Gutmann d.d. prema sindikatima, u *Studia lexicographica*, god. 2 (2008), br. 2 (3), 105.

61 *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 23, 183, 1. prosinac 1918.

upisuju građane u zavičajnost. Gutmanni su od tada samo uz posebne dozvole smjeli dolaziti u Belišće.⁶²

Iako je centar odlučivanja bio izvan Belišća, pogoni imaju vlastitu upravljačku strukturu sposobnu za donošenje operativnih odluka. Gutmanni su razvitak poduzeća povjeravali činovnicima koji su bili privrženi poslodavcu. Povjerenje će biti od odlučujućeg značaja za život poduzeća, a o radništvu i činovničkom kadru najbolje svjedočiti činjenica da su prvi radnici u ovom poduzeću bili isključivo strana radna snaga. Stanovništvo okolnih sela na naselje nedaleko od Valpova gledali su kao na čudo, no opće stajalište seljaka u Valpovštini bilo je da je sramota raditi u tvornicama: „U šumu ili „fabriku“ išao je samo najveći siromah, tako da su godinama svi radnici morali biti dovođeni sa strane.“ Nakon raspada Austro-Ugarske poduzeće ulazi u fazu nestabilnosti na što utječu političke i društvene promjene, ali i promjene u upravljačkom kadru poduzeća – poslove tada preuzima treća generacija obitelji Gutmann.⁶³

SUMMARY

NASLOV

Salomon Heinrich Gutmann trade company played a very important role in the overall wood industry in Austrian-Hungarian Monarchy. The success of this industry branch is largely due to Slavonia, a source of raw material, which was used extensively by the second half of the XIXth century and left entirely to the activity of natural processes of the forest ecosystems. The roots of company can be tracked back to industrialization of Hungary, where the family Gutmann established their business connections as well in the other parts of Monarchy. Children of the founder were members of the company's managerial board, whereas brothers Gutmann, through their extensive activities in the field of economy, were included in banking, trading, traffic and technical operations. Having arrived in Belišće, where they started investing into Slavonian forests, the family Gutmann was directly involved in the industrialization process of the area. After the breakup of the Monarchy company entered a stage of instability. Those rather adverse circumstances directly affected political and social changes as well as those of managerial structure of the company.

Keywords: industrialisation, traffic, wood industry, Belišće, Gutmann, railway

62 *Jug.*, 12. 8. 1919, broj 155, članak *Nacionaliziranje baruna Gutmanna*; Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 31-34 i d.

63 T. Karpati, n. dj., 245; HDAO 241, kut. 33, 280. Novine o tvornici i proizvodnji 1923.-1947. fascikl 5; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999, 4-7.